

Xarici dil təliminin başlanğıc mərhələsində ünsiyyətin təşkili

Son dövrlərdə ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları orta məktəb müəllim və metodistlərinin qarşısına bir sıra mühüm vəzifələr qoyur. Bu hal eynilə xarici dil müəllim və mütəxəssislərinə də şamil edilə bilər.

Təlimin səmərəliliyini, qazanılan bilik və bacarıqların dəqiqliyini yüksəltmək tələbi orta ümumtəhsil məktəblərində (eləcə də ali təhsil müəssisələrində) xarici dillərin öyrədilməsinin elə bir sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur ki, o, tələbələrin öyrəndikləri xarici dildə ən zəruri nitq ünsiyyəti qura bilmələrinə şərait yaratsın. Tamamilə aydındır ki, nitq ünsiyyətinin öyrədilməsi xarici dillərin tədrisinin ilk mərhələsindən başlayaraq bütün proses boyu əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır.

Xarici dil təliminin səmərəliliyini artırmaq üçün çalışmaq lazımdır ki, tədrisin lap əvvəlindən ilk dərstdən başlayaraq tədris edilən xarici dil tələbələr üçün söz və cümlələrlə müxtəlif əməliyyatları yerinə yetirmək vasitəsi yox, mümkün qədər daha çox canlı ünsiyyət dili olsun. Tələbə başa düşməlidir ki, ünsiyyət prosesində xarici dil də ana dili rolunu oynaya bilər. Həm ana dilində, həm xarici dildə tələbə malik olduğu dil materialının həcmcə kəskin fəqlənməsinə baxmayaraq, elə etmək lazımdır ki, tələbə ana dilindəki ünsiyyətdən bilik və bacarığı daha az olan xarici dildəki ünsiyyətə keçərkən onun nitqində ciddi bir qeyri təbiilik hiss olunmasın.

Bu cür yanaşma xarici dil təliminin elə ilk dərslərindən tətbiq olunmalıdır ki, tələbədə xarici dil öyrənməyə düzgün münasibət formalaşdırmış olsun. Əgər müəllim bu münasibətin ilk mərhələdən yaranmasına nail ola bilməsə, tələbədə xarici dildəki ünsiyyətə qondarma, süni, yalnız terminlər üçün yarayan, reallıqdan uzaq olan bir münasibət yaranacaq.

Xarici dil təliminin ilkin mərhələsində tələbələri real ünsiyyətə sövq etmək üçün biz təlim – tərbiyə prosesində üç istiqamətdən istifadə etməyi mümkün sayırıq: 1) Tədrisin aşağı mərhələsində ingilis dili fənni üzrə ilk dərslərdən real ünsiyyət aktlarının təşkili; 2) İngilis dilində real nitq situasiyalarının yaradılması; 3) Ənənəvi çalışmaları real ünsiyyətə yaxınlaşdırmaq məqsədiylə müəyyən modifikasiyalar edilməsi.

Əgər əvvəllər xarici dil tədrisi metodikasında qarşıya əvvəlcə xarici dil materialını mənimsəmək, yalnız bundan sonra onun əsasında nitqi inkişaf etdirmək vəzifəsi qoyulurdusa, indi dil materialının məhz nitq ünsiyyəti prosesində mənimsənilməsindən söhbət gedir ki, bu da öz – özlüyündə tədris prosesinin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Beləliklə biz belə bir nəticəyə gəlirik ki, xarici dil dərslərində təlimin səmərəliliyini artırmaq məqsədiylə xarici dildə nitq ünsiyyəti iki əsas istiqamətdə həyata keçirilməlidir:

- 1) Təşkilati-tədris prosesində həyata keçirilən real nitq ünsiyyəti,
- 2) Ünsiyyətin elə bir formasına da təsadüf olunur ki, tədris prosesinin şərtlərinə görə bu real ünsiyyət sayıla bilməz. Lakin tədris ünsiyyətində real ünsiyyətin nisbəti nə qədər yüksək olarsa, tədrisin səmərəliliyi də bir o qədər yüksək olar.

Göründüyü kimi, məhz bu iki aspektin əsas istiqamətlərinin öyrənilməsi müvafiq silsiləli elmi araşdırma tələb edir.

Yuxarıda göstərilən məsələləri ilk dərstdən, xarici dil dərslərində tələbələrlə ilk görüşdən başlayaraq həll olunması qarşılıqlı etimad əsasında qurulmuş ünsiyyətə əsaslanmalıdır. Bu proses elə qurulmalıdır ki, tələbədə müəllimlə ünsiyyətə girmək həvəsi oyansın və onu (yəni müəllimi) özü üçün nüfuzlu bir fiqur saysın. Bu mənada xarici dil müəlliminin mövqeyi bir sıra özəllikləri ilə fərqlənir. Digər müəllimlərin tələbələrə təlqinedici təsiri ilk növbədə onların şəxsi nüfuzu üzərində qurulur. Xarici dildə ünsiyyətin öyrədilməsi zamanı isə belə bir yanaşma mümkün deyildir. Elə ilk dərstdəcə hər bir tələbə özünü sərbəst hiss etməli, müəllimin nüfuzunun təsiri altına düşmədən onu özünün tərəf müqabili bilməlidir. Bu zaman müəllim tələbədə ünsiyyətin məzmununa şəxsi maraq oyatmağa çalışmalıdır.

Lakin təəssüflə qeyd etmək lazım gəlir ki, bugün müəllimlə tələbə arasında bu cür kontaktların qurulmasına imkan yaradan pedaqoji priyomlar hələ müəyyən edilməmişdir. Şübhəsiz ki, təhsilin ilk mərhələlərindən sərbəst və etimadlı münasibət yaradan bu üsullar kompleksinin müəyyən edilməsi müasir metodiki araşdırmaların əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Təbii ki, ünsiyyətə cəlb etmə zamanı amirlik üsullarının tətbiqinə yol vermək olmaz. Bu üsullar, əksinə, qarşılıqlı etimad atmosferinin yaradılmasına mane olar, ünsiyyəti formal prosesə çevirə bilər. Ş.A. Amonaşvilinin təsdiq etdiyi kimi "...uşağı onun təlim və tərbiyə olunması prosesində bizim silahdaşımıza çevirmək, onun sərbəst seçim hissini qoruyub saxlamaq lazımdır. Bu cür yanaşma təlim və tərbiyədə, amirlik, avtoritarlıq üsullarının qarşısını ala bilər." Amirlik üsullarının təlim tərbiyə prosesinə ziyanlı təsirlərini digər tanınmış alim metodist İ.L. Bim də xüsusi qeyd edir: "...pedaqoji təsirdə başlıca amil məcbur etmək yox, maraq oyatmaqdır."

Xarici dil üzrə elə ilk dərəcə müəllimin ixtiyarında tələbələrə təlqinedici təsir göstərmək üçün rəngarəng vasitələr olur: həm mehriban təbəssüm, həm cəzbedici informasiya, hətta konkret bir tələbəyə xüsusi ehtiyac duyulduğunu nəzərə çarpdırmaq və s. Bütün bunlar tələbəni nitq ünsiyyətində əsas tərəfdara və fəal həmsöhbətə çevirməyə xidmət etməlidir. Bu halda tələbənin müəllimlə qarşılıqlı təsir münasibətinə nail olmaq olar.

Bütün bu sayılanlar yalnız o halda mümkün ola bilər ki, xarici dilin öyrədilməsi məqsədiylə uydurma və qondarma terminlərdən yox, real ardıcıl sistemli ünsiyyət situasiyalarından istifadə edilsin. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, bu üsulların tətbiqi həm tədrisin təşkili aspektində, həm də təlim materialının mənimsənilməsində səmərəli nəticələrə zəmin yarada bilər. Bu istiqamətdə məntiqi metodiki axtarışlar amirlik üsullarından ("oxuyun", "dinləyin", "danışın") uzaqlaşmağa, real ünsiyyət aktlarına psixoloji ehtiyacın formalaşdırılmasına ("mənim bunu deməyə ehtiyacım var", "mən öz mövqeyimi başqalarına demək və müdafiə etmək istəyirəm", "bu tapşırığı yerinə yetirməklə mən özümü təsdiq etmək istəyirəm" və s.) yönəlməlidir.

Qarşıya qoyulan bu məsələlərin müsbət həlli şübhəsiz ki, xarici dillərin tədrisinin metodiki səmərəliliyinin yüksəldilməsinə kömək edərdir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
"Ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin
müasir problemləri" IX Ali məktəblərarası
elmi-praktik konfrans
Bakı, noyabr 2010-cu il